

Peremiczky Szilvia

A fordító magányossága

Kortárs magyar költők Izraelben

„Az, hogy a műfordítás központi helyet foglal el az irodalmi többrendszeren belül, azt jelenti, hogy aktívan részt vesz a rendszer középpontjának az alakításában. Ebben a helyzetben mindent egybevetve, az újító erők szervező részének tekinthetjük, és ebben a szerepében az éppen zajló irodalomtörténet nagy eseményeinek a sorába illeszthetjük. Ez azt is jelenti, hogy ilyen körülmények között nincs éles határvonal az eredeti és a 'fordított' művek között, és gyakorta éppen a kor vezető írói (vagy az ifjú élesapat tagjai, a jövőző vezető írók) azok, akiktől a leginkább figyelemreméltó és elismert fordítások származnak. Ráadásul abban a helyzetben, amikor új irodalmi modellek vannak születőben, jó esély van arra, hogy a fordítás az új játéktár kidolgozásának, formálásának az eszközévé váljék.”¹

Itamar Even-Zohar, az izraeli fordítástudományi iskola egyik alapítója és doyenje a tel-avivi egyetemen, fent idézett soraiban olyan fontos kérdésekre világít rá, amelyek újra és újra felbukkannak az Itámár Jáoz-Keszt fordításban és szerkesztésében napvilágot látott *Kortárs magyar költészet*² című antológiában, amely a kortárs magyar költészet keresztmetszetét nyújtja. Even-Zohar egy olyan nyelv és kultúra szempontjából tekint a műfordításra, amely a magyarhoz hasonlóan perifériának számít a modern világirodalmat elsődlegesen meghatározó angol, francia, német, spanyol nyelvű irodalmak szempontjából. Even-Zohar idézett tanulmányában azt is vizsgálja, hogy a fordítás milyen szerepet játszik egy-egy nemzeti irodalom formálódásában, modernizálásában. Az általa említett jelenséget, amely szerint a fordítók gyakran az alkotók elitjét képviselik, a magyar és a modern héber irodalom története is hangsúlyozza. A világirodalom magyar fordítóit vázlatosan áttekintve, láthatjuk, hogy Shakespeare sorai Arany János, Vörösmarty Mihály, Mészöly Dezső fordításában szólalnak meg, a századvég francia költészete Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és Tóth Árpád, a

„szép hűtlenek” átköltéseiben, Villon pedig Fa-ludy György magyarításában. A világirodalom egyik, ha nem a legszebb *Isteni színjáték* fordítása Babits műve, *A gyűrűk urát* Göncz Árpádnak, az *Ulysses*t Szentkuthy Miklósnak köszönhetjük, Homérosz eposzait Devecseri Gábornak. A sort hosszan folytathatnánk, egészen a kortárs, fiatal nemzedékek tagjaiig. A modern héber irodalom Homéroszát Csernihovszki teszi le az asztalra, *Don Quijotéját* Bialik, Petrarcaját Lea Goldberg. A magyar irodalom egyik első 20. századi héber fordítója pedig Avigdor Hameiri, az izraeli irodalom nagy klasszikusainak egyike. Petőfitől Adyn át Jókaiig és Madách *Tragédiájáig* terjed az általa fordított művek sora.³

Itámár Jáoz-Keszt nem egyszerűen felveszi a hagyomány fonalát, és folytatja, hanem új hagyományt teremt azzal, hogy a magyar klasszikusok költészete mellett rendszeresen fordítja a kortárs magyar költészetet is. Petőfi-fordításkötete és háromkötetes költészeti antológiája után, amely a magyar költészetet a kezdetektől napjainkig mutatja be: legújabb, 2009-ben megjelent antológiája különleges alkalomhoz kapcsolódik, a magyar-izraeli diplomáciai kapcsolatok felvételének huszadik évfordulójához, és magyar-izraeli kulturális együttműködés eredményeként jelent meg, a Psai fas különkiadásaként. A kötet Juhász Ferenc, Lator László, Csoóri Sándor, Gergely Ágnes, Tandori Dezső, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa, Oravecz Imre, Kántor Péter, Balla Zsófia, Zalán Tibor, Kukorelly Endre, Turczi István, Vörös István, Tóth Krisztina, Jász Attila, Schein Gábor, Térey János, Lackfi János, Szántó T. Gábor, Kiss Judit Ágnes, Röhrig Géza, *in memoriam* Mezei András és Székely Magda verseit tartalmazza, rövid életrajz, néha az eredeti magyar szöveg és a költőhöz kapcsolódó egyéb dokumentumok társaságában. Így olvashatjuk Juhász Ferencnek 1986-os izraeli látogatásáról szóló rövid visszaemlékezését, egy

három kérdésből álló „interjú” Gergely Ágnessel, és egy hosszabb beszélgetést Turczi Istvánal. Ezek a beszélgetések próbálják megvilágítani a kortárs magyar költészet helyét, jellegét, forrásait. Ugyanezt a célt szolgálja Itámár Jáoz-Keszt bevezető tanulmánya, Kőbányai János tanulmánya („Virágzás a halál után is”). Noha a kötet először túlságosan is karcsúnak tűnik, hiszen mindössze ötvenöt oldalas, a rövid, de velős eszék mégis kellő kontextust teremtenek egy alapfokú ismeret megszerzéséhez a magyar költészetéről.

Külön *homage*-ként fogható fel a hosszabb Radnóti-összeállítás a kötet végén, amelynek aktualitását Radnóti születésének századik évfordulója és sorsa adta. Radnóti különös, tragikus módon bár, de mégis a magyar költészet *par excellence* holokauszt-költője, akinek neve a nyugati irodalomtörténetben Paul Celan mellett egygé vált a soával, olyan költőként, aki a holokauszt legmélyebb lényegének legautentikusabb költői kifejezését nyújtja. Az *Erőltetett menet*, az *À la recherche*, a *Hetedik ecloga* és a *Razglednicák* fordításai szerepelnek a válogatásban.

Az ilyen antológiák esetében természetesen mindig felmerül a kérdés, hogy miért éppen az adott vers szerepel a kötetben, miért nem egy másik. Ez esetben nem helytálló a kérdés, hiszen amikor csak egy-két versnek jut hely, akkor egyetlen objektív és integráns válasz létezik: a fordító saját választásának szabadsága. Ez a választás összefügg azzal, amit Lányi Eszter a tel-avivi Magyar Kulturális Intézet igazgatója ír előszavában: Itámár Jáoz-Keszt „újraértékelte, átalakította a régebben szintén őáltala tolmácsolt alkotásokat is”.⁴ A költő-fordító újraértelmezésének, válogatási szabadságának tükrében a kiválogatott anyag legitim, és teljesen feleslegessé teszi a „miért éppen ezt a verset” kérdését. E kérdés helyére sokkal izgalmasabb és immár valódi kérdések lépnek: milyen képet, milyen (újra)értelmezést kapunk a magyar költészetéről a szerkesztő-fordító szemüvegén keresztül, miért alakul(hat)ott ki ez a kép egy izraeli költő szemében, és egy sokkal magasabb szinten veti fel a „miért éppen ezt a verset” problémáját. Magasabb szinten, mert immár ez a kérdés nem azt tartalmazza, hogy miért nem egy sokkal jobb/fontosabb költemény került be a válogatásba, hanem az, hogy miért éppen ezek a versek érdekesek egy külföldi, adott esetben izraeli költő, fordító számára. Végül újra felbukkan a fordítás örök kérdése, a szövegűség és az átköltés, a

szöveget értelmező fordítás közötti feszültség problémája; létezik-e ez a feszültség, vagy merőben teoretikus kérdés, lehetséges-e a pontos fordítás, vagy csupán illúzió?

Even-Zohar idézett szövegében utal rá, hogy a formálódó irodalmak számára a fordítás egyfajta tanulási folyamat is, és a fent idézett magyar és héber irodalomból vett példák igazolják ezt az állítást. Igaz ez azonban az erős, más irodalmakat formáló irodalmakra is, amelyek új utakat keresnek, vagy egyszerűen nyitottak új hatásokra, műfajokra, esetleg a más költészetekben régóta létező, de a befogadó irodalom számára újnak ható impulzusokra. Így hatott Hameirin keresztül Ady a héber költészetre. Amennyiben a világirodalmat lényegében formázó irodalmakról beszélünk, természetes folyamat, hogy az úgynevezett perifériális irodalmak igyekezzenek követni a „nagy” irodalomban végbemenő változásokat, és ez a törekvés megjelenik a fordításirodalomban is. Másik oldalon, a „nagy” irodalmak részéről a fordítás az egzotikum iránti érdeklődés kifejeződése éppúgy lehet, mint frissítő-megtermékenyítő új formák keresése.

Érdekesebbé válik a kép, ha azt vizsgáljuk, hogy egyik „kis” irodalom miért fordul egy másik „kis” irodalomhoz. A közös történelmi múlt és sors, a sorszazonosság lehet az egyik ok, amely egyik irodalmat a másik felé vezet, gondoljunk a magyar irodalom lengyel, német-osztrák vagy olasz ismertségére. De ugyanilyen ok lehet az ismert költő nyelvtudása, kulturális ismerete, miként Hameiri és Jáoz-Keszt esetében, aki saját személyes tekintélyének és fordításainak magas színvonala miatt olyan tolmácsolást biztosít, ami képes magas szinten visszaadni az adott irodalom értékét. És végezetül, de nem utolsósorban, egy hasonló problémákkal szembesülő irodalom nyelvi, formai és műfaji kísérleteinek megismerése, vizsgálata, hasznos tapasztalatokkal szolgálhat.

Mindhárom lehetséges ok tetten érhető a gyűjtemény anyagában. A válogatás természetesen nagy hangsúlyt helyez a magyar zsidó költők munkásságára, a zsidóság soá- és rendszerváltás-élményének lírai reflexióira. Arra a sorsközösségre, amely a nem magyar származású izraeliek számára is ismerős lehet, ugyanakkor kicsit távolibb is, vagy azért, mert nem élték át személyesen a holokausztot, vagy azért, mert egy *szabre* számára a kortárs diaszpóra világa már nem a személyes sors része. Radnóti említett versei, Gergely Ágnes *Apuja*, Turczi István, Mezei András, Székely Magda, Szántó T. Gábor vagy Schein

Gábor egy-egy verse próbálja ezt az érzés- és tapasztalati világot közvetíteni.

A kortárs magyar költészet többi kiemelkedő képviselőjének bemutatása „tisztán” azokat a költői életutakat, modern poétikai irányzatokat, vagy éppen a minden irányzattól független, erős költői egyéniségeket villantja fel, akik az izraeli líra számára is képesek lehetnek inspirációt nyújtani. Az erőteljes népies-realista hatásokat a modern, posztmodern irányzatokkal összeolvasztó Juhász Ferenc és Csoóri Sándor mellett a klasszikus európai költészet szépségideálját idéző Lator László, a költészet és általában az irodalom játékos-filozofikus világát megragadó Tandori Dezső, vagy Nádasdy Ádám, Kántor Péter mellett a fiatal nemzedék talán legizgalmasabb egyénisége, a magyar költészetre annyira jellemző frankofón vonalat folytató, beskatulyázhatatlan Lackfi János, vagy Tóth Krisztina is helyet kapott.

Itámár Jáoz-Keszt tehát nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy a kortárs magyar költészet minél tágabb spektrumát mutassa be. A vékony, ötvenöt oldalas antológia képes volt ezt a célt teljesíteni. Nem kívánt elmélyülni, részletes képet adni, viszont az általa felvillantott néhány vázlatkép markáns képet ad, és képes érdeklődést kelteni az olvasóban, miközben abban sem kelt hiányérzetet, aki nem szeretne tovább foglalkozni a kortárs magyar költészettel. Ugyanakkor egy többszerzős antológia mindig magában rejtje azt a veszélyt, hogy a fordító esetleg nem képes a legkülönbözőbb költők nyelvét, stílusát magáévá tenni. Avigdor Hameiri olyan szerzőket fordított, akiknek nyelve, stílusa közel állt hozzá, ezt a luxust azonban jelen esetben Itámár Jáoz-Keszt nem engedhette meg magának, még ha a válogatás során figyelembe vette is saját szempontjait. A probléma, amivel szembesülni kell, ezáltal ennél is bonyolultabb. A fordítástechnikának és a fordításelméletnek hatalmas szakirodalma van, amely nemcsak arra terjed ki, hogy egyes korok, egyes szerzők milyen műveket és szerzőket részesítettek előnyben, de a konkrét technikai kérdéseket is számos iskola és szakirodalom igyekezett megválaszolni. A *Vulgáta* fordítójától, Jeromostól a dekonstrukció pápájáig Jacques Derridáig terjed azon szerzők sora, akik a „jó” fordítás fogalmát kívánták definiálni. Mely fordítás jó? Az, amelyik szöveghű, fogalmilag pontos, vagy az, amely megpróbálja visszaadni az eredeti mű nyelvében megbúvó nyelvi játékokat, ritmikát, zeneiséget, lüktetést, kultúrantropológiai

tartalmat, amely a fogadó nyelvben nem létezik, nem visszaadható pontos magyarázat nélkül. Ebből a szempontból különösen a szépirodalom, és még inkább a költészet van nehéz helyzetben, hiszen gyakran az is megnehezíti a költő dolgát, hogy a vers zenei eszközeit, ritmikáját, rímelését visszaadja, sőt, gyakran kell választani, hogy a prozodiát, a zeneiséget áldozza fel a fogalmi pontosság oltárán, avagy fordítva. Ebben az esetben különös jelentősége van annak a ténynek, hogy a fordító képes-e behelyezkedni a költő nyelvi világába. A hálátlan feladat, amely arra is készíthet, hogy a fordító feladja saját egyéniségét, főleg, ha maga is erős, önálló stílussal rendelkező alkotó, gyakran odáig vezet, hogy a fordító – ezt elkerülendő – minden szempontból újjáértelmezője és újjáalkotója lesz a szövegnek. Ők a „szép hűtlenek”, akik új műalkotást hoznak létre, amelynek az eredeti vershez immár kevés köze van. A magyar költészetből jól ismert Faludy György példája, aki inkább nevezhető Villon és más költők „társszerzőinek”, mint fordítóinak. Az egyensúly megtalálása a szöveghűség és a saját személyiség megtartása között gyakorlatilag lehetetlen, de mindenképpen nehezebb még a fogalom és a zeneiség egyensúlyának megtalálásánál is. A fordító csak egy valamit tehet, miután átszűrte magán a szöveget, megértette és értelmezte: eltávolítja magától, és kívülről közelíti meg, hogy egyforma távolságot tartson a szövegtől és saját személyiségétől.

Ez a fajta költői attitűd segít egy többszerzős antológia fordításakor is, és ugyanez az attitűd az, amelynek köszönhetően Itámár Jáoz-Keszt fordításai egyszerre képesek pontos és érzékeny, plasztikus és erőteljes nyelven megszólalni, úgy belesimulni a héber nyelvbe, hogy a vers ne váljon új költeménnyé, de magán viselje a fordító értelmezését is. Különösen érzékelhető ez Gergely Ágnes említett versének fordításán. Az *Apu* fordítása első pillantásra könnyű feladatnak tűnik, mivel Gergely Ágnes nyelvezete letisztult, és merész képei ellenére fogalmilag világos. („Emléke napszínű falakban. / A falak hűlt helye a Napban. / [...] A temető nem szerves kémia.” „Szinkópásan elrémül a szív.”)⁵ Ugyanakkor a képek fényképszerűek, váratlanul és gyorsan váltakoznak, és a mozaikok összerakása már komoly munkát követel a magyar nyelvű olvasótól és az értelmező fordítótól. Itámár Jáoz-Keszt fordítása semmit nem vesz el az eredeti szövegből, és úgy értelmezi, hogy semmit nem ad hozzá.

Az idézett vers fordításában látható fordítói képesség két fő pilléren alapul. Az egyik a két nyelv, a forrásnyelv és a célnyelv magas fokú ismerete, beleértve az irodalmi nyelvet és az irodalmi hagyományt. A másik egy olyan szigorú, logikus gondolkodás, amely képessé teszi arra a fordítót, hogy megértse és értelmezze a szöveget, és magas szintű nyelvi és irodalmi tudásából azokat az elemeket válassza ki, és alkalmazza szigorú következetességgel, amelyek a leghűségesebben követik a szöveg fogalmi világát, lüktetését, egyszer s mind visszaadja a fordító értelmezését. A fordítás művészetének ez a legnehezebb kihívása, amit Kosztolányi Dezső találóan úgy jellemezett, hogy „fordítani annyi, mint gúzsba kötve táncolni”. A *Kortárs magyar költészet* alapján elmondható, hogy Itámár Jáoz-Keszt talán gúzsba kötve táncol, de sikerrel hajtja végre a legnagyobb fordítói bravúrt: nem látjuk a köteleket, csak a fegyelmezett, mégis szabad táncot. Ezzel pedig, eddigi munkásságához hűen újabb fontos adalékkal járul hozzá a magyar kultúra izraeli megismertetéséhez.

BIBLIOGRÁFIA

- Even-Zohar, Itamar (2007), „A fordítás helye az irodalmi (több)rendszer elméletében”, in: Józán, Ildikó; Jeney, Éva; Hajdú, Péter (szerk.) (2007), *Kettős megvilágítás – Fordításméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, Budapest: Balassi
- Féder Zoltán (2004), *Izraeli könyvtárakban. Két bibliográfia*. Eked: Tel-Aviv
- Gergely Ágnes (2006), *Útérintő. Összegyűjtött versek*. Budapest: Argumentum
- Józán Ildikó; Jeney Éva (szerk.) (2008), *Túl minden batáron. A magyar irodalom külföldön*. Budapest: Balassi

JEGYZETEK

- 1 Even-Zohar, Itamar (2007), „A fordítás helye az irodalmi (több)rendszer elméletében”, in: Józán, Ildikó; Jeney, Éva; Hajdú, Péter (szerk.) (2007), *Kettős megvilágítás – Fordításméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*, Budapest: Balassi, 211.
- 2 פסיפס היום, – שירה הונגרית איתמר יעוז קסט (ערך ותרגום).
- 3 A magyar irodalom izraeli fordításairól lásd Féder Zoltán (2004), *Izraeli könyvtárakban. Két bibliográfia*. Eked: Tel-Aviv
- 4 שירה הונגריתאיתמר יעוז קסט (ערך ותרגום),
- 5 Gergely, Ágnes (2006), *Útérintő. Összegyűjtött versek*. Budapest: Argumentum, 281-82.

A Zsidó negyed szívében, a Kazinczy utca 31-ben található a Carmel étterem, amely 1987 óta áll az oda látogató vendégek rendelkezésére. 2008 áprilisától **GLATT KÓSER ÉTTEREMKÉNT** üzemel, Rav Weiszberger ortodox rabbi felügyelete alatt. Az új étlapon nemzetközi és magyaros ételspecialitások, zsidó ételkülönlegességek egyaránt megtalálhatók. Az igényesen felújított 100 férőhelyes étterem két szinten üzemel. Egy 25, 16 és egy 10 fős különteremmel is rendelkezik, mely ideális lehetőséget nyújt családi, üzleti és egyéb összejövetelek megrendezésére.

A **GLATT KÓSER CARMEL ÉTTEREM** csapata mindig örömmel, és szívélyesen fogadja Önt és asztaltársaságát! Catering szolgáltatunk vállalja kóser esküvők, Bar-micvák, Brit milák éttermen kívüli teljes lebonyolítását.

LEGYEN A VENDÉGÜNK!

NYITVA TARTÁS: vasárnap – péntek: 12–23 óráig;
szombat délben: 12–14 óráig; szombat este: 18–23 óráig.
A péntek esti és szombat déli menü előre fizetendő.

GLATT KÓSER CARMEL ÉTTEREM

1074 Budapest, Kazinczy utca 31.

Asztalfoglalás: Telefon: (+36-1) 322-1834

Tel.: (+36-1) 342-4585, Fax.: (+36-1) 461-0024

e-mail: carmel@carmel.hu; <http://www.carmel.hu>

